

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут бізнесу,
економіки та менеджменту
Кафедра управління імені Олега Балацького**

Наказ ректора про
затвердження теми

Шифр _____
„До захисту допускається”
завідувачка кафедри
_____ Г.О.Швіндіна

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА
на тему**

**«Проблеми та здобутки впровадження реформи децентралізації влади та
місцевого самоврядування з 2014 по 2020 роки (на прикладі Сумської
області)»**

за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»

Здобувач вищої освіти

Сергіївна

Подається на здобуття освітнього ступеня бакалавр.

гр. ПУ-71

Мальонкіна Інна

Кваліфікаційна робота бакалавра містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело _____ Мальонкіна Інна Сергіївна

Науковий керівник

к.е.н., доцент
Мішеніна Галина Анатоліївна

АНОТАЦІЯ

У роботі розглянуто теоретичні та практичні основи процесу впровадження реформи децентралізації влади та місцевого самоврядування з 2014 по 2020 роки.

За допомогою аналізу та систематизації фактів про впровадження реформи в Україні, зокрема в Сумській області, проаналізовано основні проблеми та виклики, які виникали у процесі реалізації.

Визначено подальші перспективи впровадження реформи децентралізації. Проаналізовано етапи реалізації реформи, рішення викликів та проблем під час її впровадження в Сумській області.

РЕФЕРАТ

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи бакалавра. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 40 найменувань. Загальний обсяг бакалаврської роботи становить 40 с., зокрема 4 таблиць, 18 рисунків, список використаних джерел вміщує 5 сторінки.

Мета даної роботи – визначити та проаналізувати етапи, проблеми та здобутки впровадження реформи децентралізації влади та місцевого самоврядування з 2014 по 2020 роки в Україні на кейсах Сумської області.

Відповідно до мети дослідження у роботі були вирішені наступні завдання:

- визначити та систематизувати законодавче регулювання реформи децентралізації в Україні;
- дослідити структурно-логічну сутність реформи та виявити особливості її реалізації на різних етапах;
- провести аналіз проблем та викликів реформи децентралізації в Україні;
- дослідити особливості здійснення реформи децентралізації влади в Україні, виявити її позитивні тенденції, а також виокремити загрози, що виникали на шляху реформування;
- виокремити подальші перспективи розвитку процесів децентралізації в Україні

Об'єктом дослідження є процеси реалізації реформи децентралізації у період з 2014 по 2020 роки.

Предметом дослідження є соціально-економічні, політичні виклики та проблеми, які виникають у впровадженні реформи децентралізації.

Методи дослідження. Методичною основою роботи є системний підхід, діалектичний метод наукового пізнання, метод логічного аналізу та структурно-функціональний підхід.

Інформаційна база дослідження: правові та нормативні акти органів влади, Верховної Ради і Кабінету Міністрів України, наукові праці вітчизняних та закордонних учених у сфері децентралізації, інтернет-ресурси, результати моніторингів та опитувань.

Результати роботи. Основними результатами роботи є систематизація та налаз проблем та викликів реформи децентралізації влади та місцевого самоврядування з 2014 по 2020 роки на прикладі Сумської області.

Ключові слова: реформа децентралізації, місцеве самоврядування, адміністративно-територіальний устрій, територіальна громада.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	7
1.1. Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні	7
1.2. Законодавче забезпечення децентралізації	9
1.3. Створення перспективних планів формування територій базового та субрегіонального рівня	11
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ НОВОГО АДМІНІСТРАТИВНО- ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ	13
2.1. Оформлення територіальних громад.....	13
2.2. Утворення та ліквідація районів	15
2.3. Сприйняття реформи децентралізації населенням	18
РОЗДІЛ 3. НАСЛІДКИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	20
3.1. Секторальна децентралізація: наслідки фінансової децентралізації на Сумщині	20
3.2. Оптимізація надання муніципальних послуг у громадах області.....	26
3.3. Подальші перспективи впровадження реформи.....	29

ВИСНОВКИ.....	32
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	35

ВСТУП

Розвиток України та її окремих територій безпосередньо залежить від рівня ефективності системи управління. Завдяки реформі децентралізації влади та органів місцевого самоврядування з 2014 року почались зміни спрямовані на: створення в Україні сучасної системи місцевого самоврядування; нового адміністративно-територіального устрою. Також відбувається стимулювання соціально-економічного розвитку територіальних громад за рахунок перерозподілу ресурсів та повноважень і водночас посилюється рівень відповідальності органів місцевого самоврядування за розвиток своїх територій. Сьогодні реформа вважається практично завершеною. Тому актуальність даної роботи викликана бажанням підвести підсумки етапів реформи, зрозуміти, які проблеми та виклики виникали у процесі її впровадження та відслідкувати, які проблеми були вирішені завдяки реформі.

Метою роботи ставила перед собою визначити та проаналізувати етапи, проблеми та здобутки впровадження реформи децентралізації влади та місцевого самоврядування з 2014 по 2020 роки в Україні на кейсах Сумської області.

Під час написання роботи вдалось визначити та систематизувати законодавче регулювання реформи децентралізації в Україні. Разом з цим дослідити структурно-логічну сутність реформи та виявити особливості її реалізації на різних етапах. Також мала змогу провести аналіз проблем та викликів реформи децентралізації в Україні і дослідити особливості її. У роботі виявила позитивні тенденції, а також виокремила загрози, що виникали на шляху реформування. Підсумками роботи стали подальші перспективи розвитку процесів децентралізації в Україні

Наукові та практичні результати дослідження полягають у здійсненні структурно-логічного аналізу та систематизації етапів, секторальних аспектів, проблем та викликів реформи децентралізації влади та місцевого самоврядування з 2014 по 2020 роки в Україні, зокрема і в Сумській області.

РОЗДІЛ 1. ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

1.1. Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні

Концепція територіальної організації влади, яка існувала з часів Незалежності України до проведення реформи децентралізації не задовольняла потреби суспільства. Адміністративно-територіальний устрій з 490 районами, 783 селищними радами та 10279 сільськими, який існував до реформи показав такі результати:

- надмірна подробленість громад – 92% населених пунктів з населенням менше 3 000 жителів, 50% з менше 1000 жителів і 11% громад менше 500 людей [1]
- надмірна дотаційність: понад 50% сільських територій є дотаційними на 70%. 483 громади на 90% утримувались за рахунок державних коштів [1].

Саме ці фактори зумовили необхідність проведення реформи децентралізації, яка включає в собі зміну адміністративно-територіального устрою. На основі вище наведених проблем Кабінет Міністрів України запропонував «Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні», яка передбачає визначення напрямків, механізмів в ключових моментах реформи. Концепція обирає шляхи, методи і строки, що дозволять сформувати спроможні органи місцевого самоврядування (далі – ОМС) , задовольнити інтереси громадян у публічних послугах, які вони потребують та при цьому узгодити інтереси територіальних громад та держави.

Таким чином, згідно з Концепцією, реформування децентралізації влади та місцевого самоврядування в Україні завбачає 5 кроків.

5 кроків Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади	
1	Визначити територіальну основу органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади
2	Розмежувати повноваження між ОМС різних рівнів
3	Розмежувати повноваження між ОМС та ОВВ
4	Визначити за кожним рівнем органів влади необхідний обсяг ресурсів
5	Встановити відповідальність ОМС перед виборцем і державою

Таблиця 1.1 – Кроки реформи згідно Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади

Реалізація Концепції передбачена у два етапи. Перший був підготовчим і тривав з 2013 по 2015 роки. Безпосередньо другий був етапом впровадження і тривав у період з 2015 до 2020 року [2].

За підсумками двох етапів реалізації Концепції мали отримати відповідні результати:

Очікувані результати	Доступність муніципальних послуг для населення
	Економічний розвиток територій
	Залученість та інтерес населення до розвитку громад
	Чіткість у розподіленні повноважень між органами влади
	Очікувані результати Концепції
	Організаційна та матеріальна спроможність громад

Таблиця 1.2 – Очікувані результати Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади

Чи були отримані наступні результати та як відбувалась реалізація кожного з кроків Концепції намагатимусь розкрити в наступних розділах.

1.2. Законодавче забезпечення децентралізації

Початок етапу впровадження реформи відбувався разом із прийняттям Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [3]. Він дозволив здійснити перший базовий етап реформи, який полягав в утворенні об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ) без внесення правок до Конституції України.

Наступним важливим кроком було внесення у 2017 році змін до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та Закону України «Про місцеві вибори». Правки полягали у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо добровільного приєднання територіальних громад» [4]. Таким чином, у ньому визначили параметри, за яких новостворена територіальна громада вважатиметься Кабінетом Міністрів України спроможною.

Разом з тим у 2017 році Верховна Рада прийняла Закон «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» [5]. Це дозволило ОТГ перейти на прямі міжбюджетні відносини із Державним бюджетом України. Таку можливість отримали не тільки ОТГ, що створилися за Перспективним планом формування територій громад областей, а і ОТГ, які визнані спроможними за відповідними розпорядженнями Кабінету Міністрів України.

Уже в 2018 ЦВК почала затверджувати ряд постанов «Про перші вибори депутатів сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад і відповідних сільських, селищних, міських голів». Це дозволило призначити перші вибори у новоутворених територіальних громадах.

Далі, у 2019 КМУ був затверджений «План заходів з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019—2021 роки» [6]. Він дозволив визначити завдання і заходи, необхідні для подальшого реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади у 2019—2021 роках.

У 2020 році був прийнятий важливий Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо впорядкування окремих питань організації та діяльності органів місцевого самоврядування і районних державних адміністрацій», який стосувався ключових змін в адміністративно-територіальному устрої України [7]. Майже разом з цим слідувало прийняття розпорядження КМУ «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Сумської області», де показали склад громад з їхніми центрами за новим адміністративно-територіальним устроєм згідно з попередньо затвердженим Перспективним планом [8].

На цьому етапі добровільність об'єднання в громади закінчилась. Вся територія України була покрита територіальними громадами. Після завершення формування базового рівня, почалась реорганізація субрегіонального. Для цього були прийняті нормативно-правові акти, які стосуються ліквідації, реорганізації й утворення районів та відповідно районних державних адміністрацій. Таким чином були затверджені: Розпорядження «Про реорганізацію та утворення районних державних адміністрацій», Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів», Постанова «Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо утворення та реорганізації районних державних адміністрацій, а також правонаступництва щодо майна, прав та обов'язків районних державних адміністрацій, що припиняються», Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо впорядкування окремих питань

органів місцевого самоврядування і районних державних адміністрацій».

Рисунок 1.1 – Дорожня карта прийняття законодавчих актів у 2020 році

Визначена вище нормативно-правова база дозволяла здійснювати реалізацію реформи з 2014 року до 2020.

1.3. Створення перспективних планів формування територій базового та субрегіонального рівня

У травні 2020 року в Україні затвердили перспективні плани областей, які готували обласні державні адміністрації відповідно до Закону України «Про

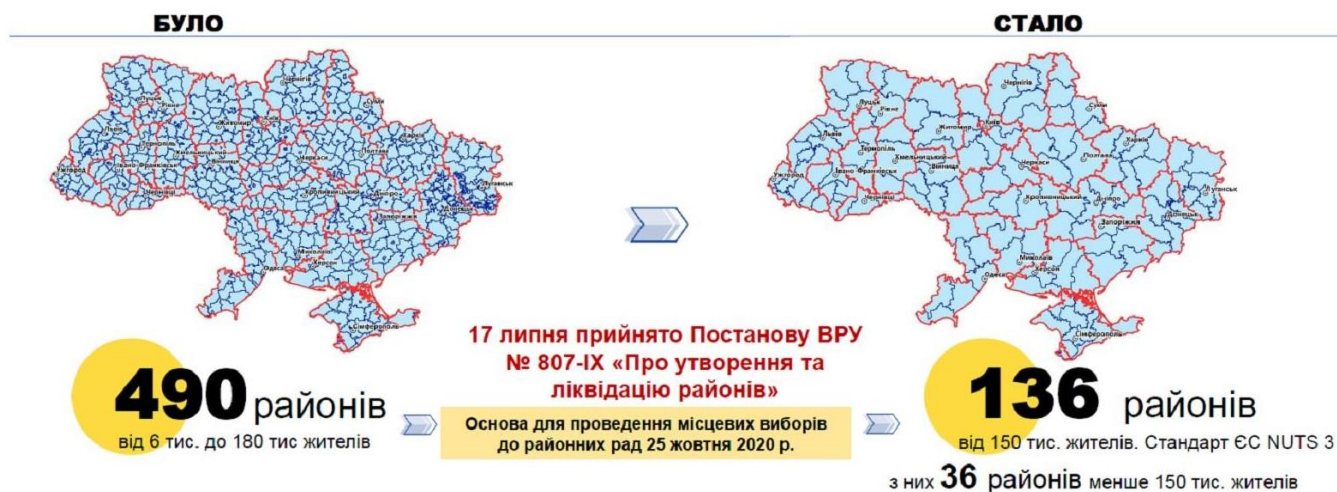
добровільне об'єднання територіальних громад» і з дотриманням «Методики формування спроможних територіальних громад» [9]. Після чого ці напрацювання переглядалися Мінрегіоном. Кожна потенційна громада оцінювалася за групою критеріїв щодо спроможності цих чи інших територій. Окрім оцінки спроможності запроєктованих громад враховували і результати консультацій, які провели на державному та регіональному рівнях за участі вповноважених представників Комітету Верховної Ради України з питань місцевого самоврядування, народних депутатів, обласних державних адміністрацій та представників територіальних громад.

Таким чином, Уряд затвердив 1450 територіальних громад за новим адміністративно-територіальним устроєм. Це у вісім разів менше, порівнюючи з кількістю громад у 2015 році – їх було понад 11 000.

Перспективні плани областей мали дві версії редакцій, остання з яких була остаточним варіантом. У Сумській області за першою редакцією мало бути 53 ОТГ за проектом Перспективного плану, розробленого Сумською ОДА. Водночас Мінрегіон, більше зважаючи на критерії спроможності, вбачав 44 громади.

За два роки реформи Кабміном були переглянуті методики оцінки спроможності громад та формування територіальних громад. Таким чином, у 2020 році до Перспективного плану були внесені зміни і на сьогодні утворена 51 громада в Сумській області [10].

Після того як був сформований базовий рівень адміністративно-

територіального устрою, почалась підготовка та проведення консультацій стосовно формування нових районів і відповідно розробка проєкту закону щодо зміни субрегіонального рівня в областях. В результаті цього, з 490 районів, які існували з населенням від 6 до 180 тисяч людей було утворено 136 районів [11].

Рисунок 1.2 — Нова система адміністративно-територіального устрою субрегіонального рівня [11]

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ НОВОГО АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Оформлення територіальних громад

До того як Кабінет Міністрів прийняв Перспективні плани громад, що покривало 100% України – об'єднання відбувалось на добровільній основі. Для того, щоб об'єднатися, необхідно було виконати умови. Серед основних вимог:

- у складі ОТГ не мало бути іншої територіальної громади;
- уся територія ОТГ мала бути нерозривною;
- при прийнятті рішення про об'єднання бралися до уваги культурні, історичні, етнічні, природні та інші чинники, що могли вплинути на соціально-економічний розвиток потенційної ОТГ [9].

Поступово з початком реформи у Сумській області громади готувалися до об'єднання. Темпи об'єднання можна відслідкувати нижче у малюнках

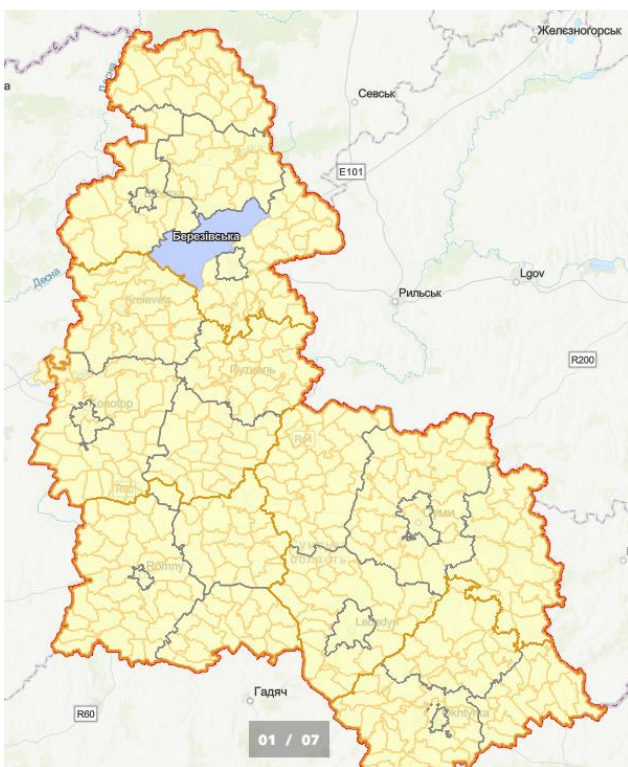

Рисунок 2.1 — Громади, створені у 2015

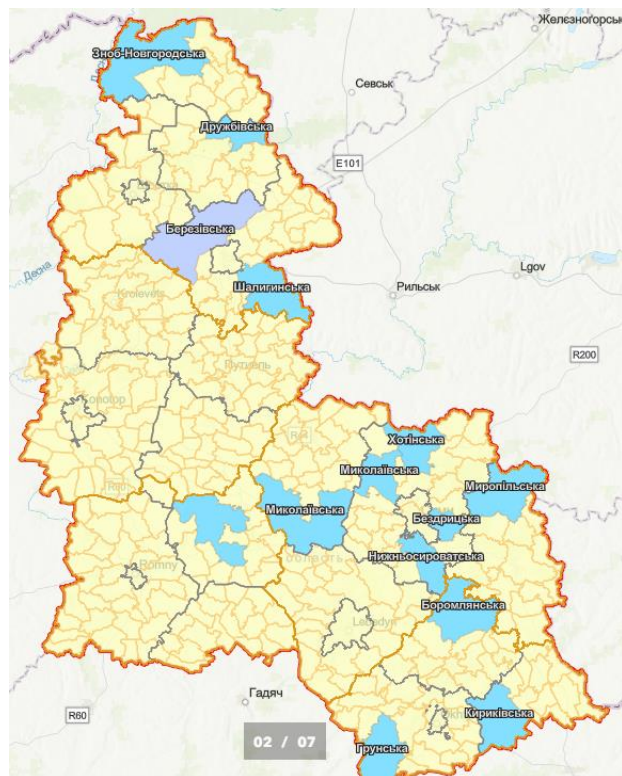

Рисунок. 2.2 — Громади, створені у 2016

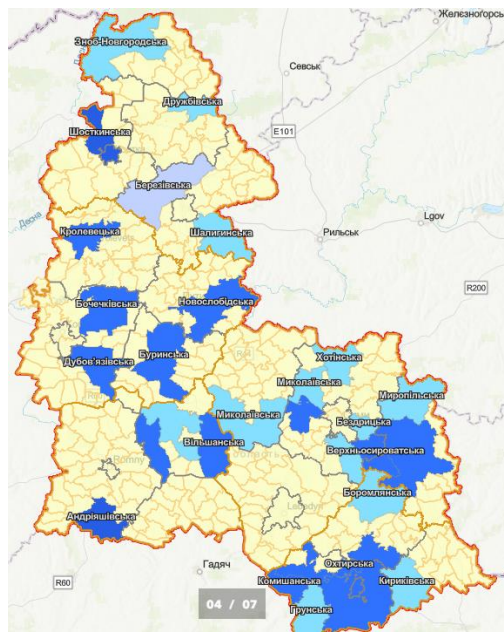
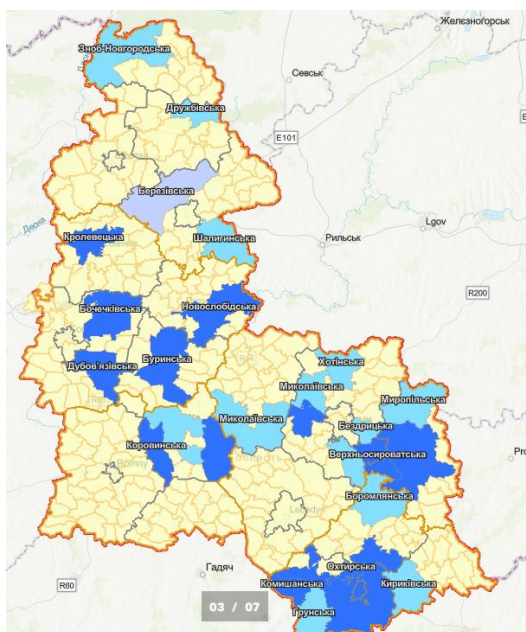
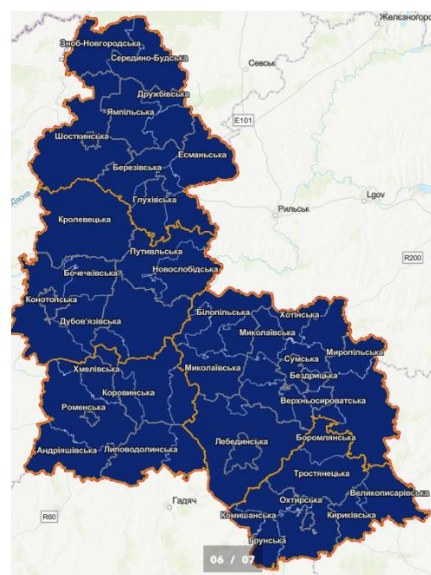
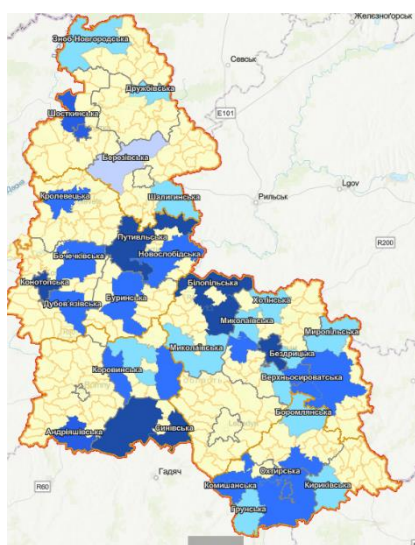

Рисунок 2.3—Громади, створені у 2017 Рисунок 2.4—Громади, створені у 2018

Порівнюючи мапи області у різні роки видно, що за 2017-2018 на Сумщині об'єдналось лише дві громади. Тенденції об'єднання у 2019 році, як в Сумській області так і по Україні показали, що реформа почали йти на спад. Причиною цього були введені надзвичайні стани в 10 областях України, що унеможлилювали процедури об'єднання, а також початок передвиборчих періодів як на рівні громад так президентські виборчі перегони. Саме тому у 2020 році було надважливо не затягувати реформу і покрити 100% території

України територіальними громадами.

Рисунок 2.5 – Громади, утворені в 2019

Рисунок 2.6 – Громади у 2020

Закінчили етап добровільного об'єднання у 2020 році, разом з цим розробили «Методику формування спроможних громад» [9]. На основі неї почали готувати Перспективні плани для областей. Сама методика часто змінювалася. В останній редакції Методики зробили акцент якраз на формуванні спроможних громад та порядку створення цих перспективних планів. Задля цього визначили критерії, що дали змогу оцінювати рівень спроможності

Критерії оцінки спроможності громад
Чисельність населення, що постійно проживає на території спроможної територіальної громади
Чисельність дітей шкільного віку, які навчаються в загальноосвітніх навчальних закладах, розташованих на території спроможної територіальної громади;
Площа території спроможної територіальної громади;
Індекс податкоспроможності бюджету спроможної територіальної громади;
Частка місцевих податків та зборів у доходах бюджету спроможної територіальної громади.

громад:

Таблиця 2.1 – Критерії оцінки спроможності громад за Методикою [9]

Саме цими критеріями керується Кабмін під час остаточного прийняття рішення про затвердження Перспективних планів областей. Таким чином, рівень спроможності визначався сумою вище вказаних критеріїв і міг бути високим, середнім чи низьким. Важливим моментом є те, що, громади з низьким рівнем спроможності мали не перевищувати 10% від усієї кількості спроможних громад в регіоні.

2.2. Утворення та ліквідація районів

До реформування системи адміністративно-територіального устрою субрегіонального рівня, в Україні було 490 районів. Така ж сама кількість і

районних державних адміністрацій і районних рад. Повноваження і функціонал у всіх районах були однакові, проте навантаження дуже відрізнялося через те, що самі райони були різного розміру і мали різну кількість населення.

Наприклад, в Україні були дев'ять районів, у яких проживало близько 100 тисяч людей, водночас було шість районів з населенням до десяти тисяч людей, а у трьох районах мешкали понад 150 тисяч населення. Не дивлячись на те, що функціонал районів був однаковий – обсяг роботи дуже різнився [12].

Крім того, за даними сайту Децентралізації: «серед усіх районів 26 були фактично повністю покритими спроможними громадами, а 173 – всього на 50% та більше були покритими громадами» [12]. Це стало причиною того, чому більшість повноважень перейшли до громад саме від структур районного рівня. Оскільки на таких прикладах видно, що система такого розподілу районів була не збалансована, то Уряду і Парламенту слід було вирішувати питання про реорганізацію влади на рівні районів. Також були часові обмеження – провести зміни необхідно було до чергових місцевих виборів, які пройшли 25 жовтня 2020 року.

Все ж Верховній Раді України вдалось прийняти Постанову № 3650 у липні 2020 року «Про утворення та ліквідацію районів». Після прийняття цього документу в Україні стало 136 районів, замість 490, які були ліквідовані.

Із грудня 2020 року почалася реорганізація районів. Це відбувалося після того, як став чинним закон «Про розмежування повноважень і ресурсів між районами та громадами». Очікувалося, що перехідний період продовжиться до середини 2021 року, аби процеси змін адміністративно-територіального устрою були максимально непомітними для населення, а доступність та якість послуг, які надавались на районному рівні – не знизилася.

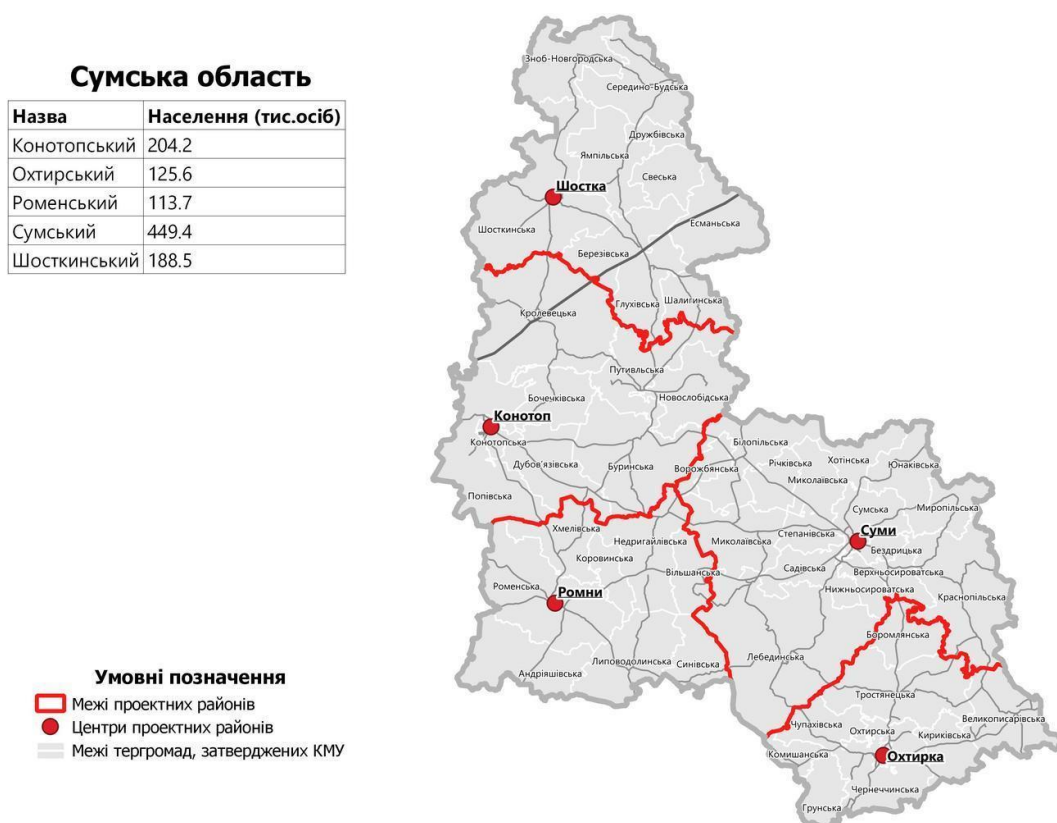

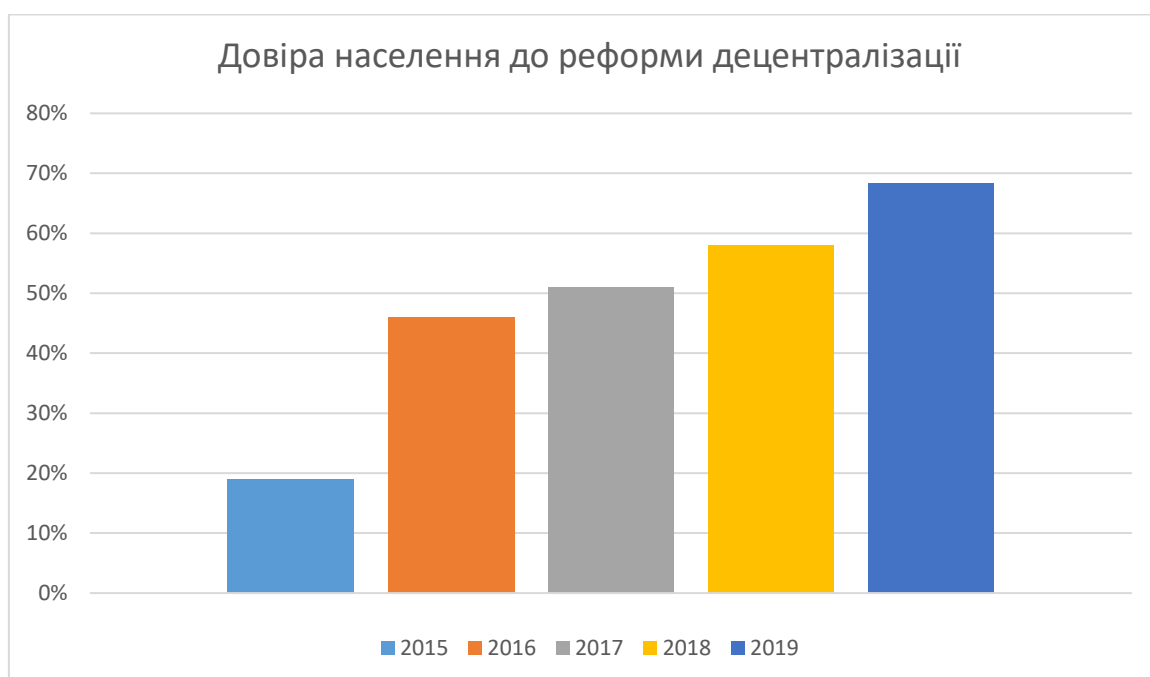
Рисунок 2.7 – Новоутворені райони Сумської області

У Сумській області за старим поділом було 18 районів, тепер їх 5: Сумський, Охтирський, Конотопський, Роменський та Шосткинський. Бажаною умовою, яка мала виконуватися при створенні нового району – населення більше 150 тисяч, що взято з європейських підходів NUDS 3. Проте як в Сумській, так і в інших областях все рівно дозволяли створювати райони на кшталт Роменського, з населенням 113.7 тисяч. Це було обумовлено територіальною необхідністю, історичними особливостями та наближеністю до колишніх найбільших міст районного значення, як вважало населення. Проте насправді розташування районної ради та районних адміністрацій ніяк не впливає на людей. Оскільки створилася мережа ЦНАП, що надає усі необхідні громадянам послуги на місцях. Якби райони утворювалися виключно по методиці NUDS, то в Сумській області було б 3 райони. Але Мінрегіон врахував побажання областей та громад і затвердив п'ять.

2.3. Сприйняття реформи децентралізації населенням

З початку та впродовж реалізації реформи децентралізації проводились моніторинги, соціальні дослідження того, як населення сприймає зміни та наскільки люди обізнані в тому, що відбувається. 68, 3% населення підтвердило, що реформа децентралізації потрібна. 80% українців чули і знають про реформу [13].

Відповідно до досліджень, які провели КМІС можна побачити як з роками зростала довіра до реформи децентралізації.

Таблиця 2.2 – Ставлення населення до реформи з 2015 по 2019 роки

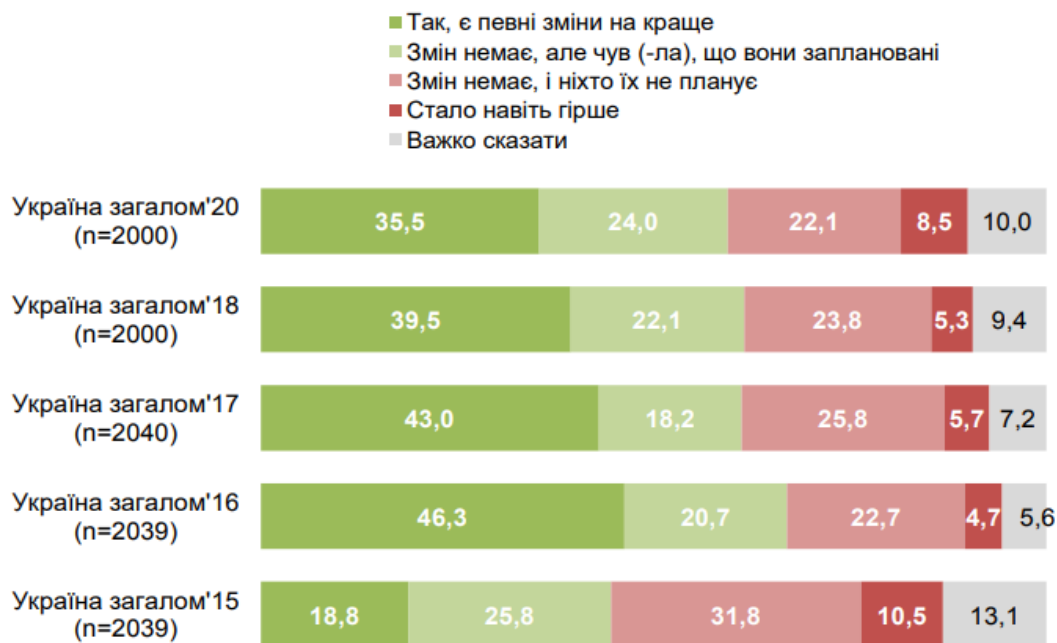
Ще 3 роки тому, у 2018 році, 79% українців знали, що в Україні проходить децентралізація. Водночас більше 50% населення відчули кращі зміни у своєму житті, завдяки реформі [13].

Серед опитаного населення за роки реформи (2015-2019) від неї очікують найбільше зростання добробуту – 51% і покращення якості надання послуг – 64%.

Більшість населення України – 59%, станом на 2020 рік продовжує вважати реформу необхідною, проте 25.5% думають, що реформа безумовно потрібна. Хоча близько 24% опитаних вважає реформу непотрібною.

В результаті реформи доходи місцевих бюджетів суттєво зросли. Чи бачите Ви якісь результати використання цих коштів у Вашому місті/селищі/селі, наприклад, збільшення кількості заходів з благоустрою (озеленення, освітлення, ремонт доріг тощо) або покращення їх якості у порівнянні з попередніми роками?

(% серед усіх респондентів)

ни завдяки реформі

За територіальним розподілом, найбільше децентралізацію підтримують на Заході країни – 70%, в інших регіонах цей відсоток близько 55-59. Водночас, варто акцентувати, що на Сході України підтримка збільшилась за останні роки: з 47% до 59%, хоча в інших областях ситуація майже не змінилася [13].

Якщо говорити про оцінку змін у громадах та очікування від реформи, то якщо у 2015 всього 19% людей помічали певні позитивні зміни у своєму населеному пункті, то і 2016 році кількість таких людей збільшилась майже в 2.5 рази і становила 46%. Вже, до 2018 року така частка людей трохи знизилася до 40%, а до 2020– до 35.5%. 24% опитаних людей змін не побачили, хоча чули про них. Тобто в цілому на кінець 2020 року – 59% населення України або вже відчувають покращення, або очікують на позитивні зміни.

РОЗДІЛ 3. НАСЛІДКИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

3.1. Секторальна децентралізація: наслідки фінансової децентралізації на Сумщині

Завдяки тому, що були внесені зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України почалася фінансова децентралізація. Місцеві бюджети збільшились з 68,6 мільярдів гривень в 2014 році до 275 мільярдів гривень в 2019. Оскільки у 2020 закінчили формувати новий адміністративно-територіальний устрій, у 2021 маємо прямі міжбюджетні відносини у державному бюджеті з 1438 громадами.

Тепер місцеві бюджети є на міжбюджетних відносинах з державним бюджетом. Тобто, обсяги міжбюджетних трансфертів затверджуються Законом «Про державний бюджет» на певний плановий рік. Такими міжбюджетними трансферами є:

- базова дотація, освітня субвенція;
- медична субвенція;
- інші субвенції та дотації, якщо є відповідні підстави для їх надання

та отримання згідно з Бюджетним Кодексом.

По-друге, до бюджетів територіальних громад (далі – ТГ), окрім доходів, що надходили перед об'єднанням, тепер їм зараховується 60% податку на доходи фізичних осіб. Хоча раніше він надходив саме до районного бюджету. ТГ одержали обмежений контроль над ставками земельного податку та податком на нерухомість, а також над єдиним податком. Найважливішими власними доходами громад тепер є надходження від єдиного податку та плата за оренду землі. Зростання цих доходів становлять більшу частину росту власних доходів для всіх типів ОМС. ТГ також почали більш активно стягувати земельний податок з юридичних осіб. Справляння земельного

податку та податку на нерухомість з фізичних осіб залишається на нерозвиненому рівні, але є активнішим у сільській місцевості.

По-третє, повноваження, які делегуються державою переходять на громади разом додатковим фінансуванням. Такими видатками є кошти на утримання закладів освіти, охорони здоров'я, культури, спорту, соціального захисту та інших статей визначених у Бюджетному кодексі. Бюджети ТГ підлягають горизонтальному вирівнюванню податкоспроможності. Воно здійснюється за одним податком — Податок на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО). Дана система дозволяє місцевим бюджетам із середнім надходженням на 1 мешканця нижче 0,9 за середній показник по Україні, підвищувати свою податкоспроможність. Таким чином, їм надається базова дотація (яка складає 80% суми, що необхідна для досягнення показника 0,9).

Реформи 2014 року радикально спростили стару систему вирівнювання:

- запровадженням загальної медичної та загальної освітньої субвенцій;
- застосуванням вирівнювання лише доходів (спільного ПДФО та податку на прибуток підприємств на душу населення), але не різниці у видатках.

Нова система допомогла прояснити повноваження органів місцевого самоврядування; зарекомендувала себе набагато прозорішою та ефективнішою і в той же час не призвела до серйозного погіршення горизонтальної рівності на будь-якому рівні врядування. Але нова система має низку специфічних моментів, як і потребують уваги та перегляду.

Зокрема, найзаможніший орган місцевого самоврядування – Київ, не включений до системи. Середні пороги ПДФО та податку на прибуток підприємств обчислюються разом для міст обласного значення, ТГ і районів. Це знижує пороги вирівнювання для ТГ і міст обласного значення, піднімаючи їх для районів. У результаті, міста обласного значення роблять найбільший внесок у систему і майже нічого не одержують від неї. У той же час райони майже нічого не сплачують, але одержують найбільше від цієї системи. Крім

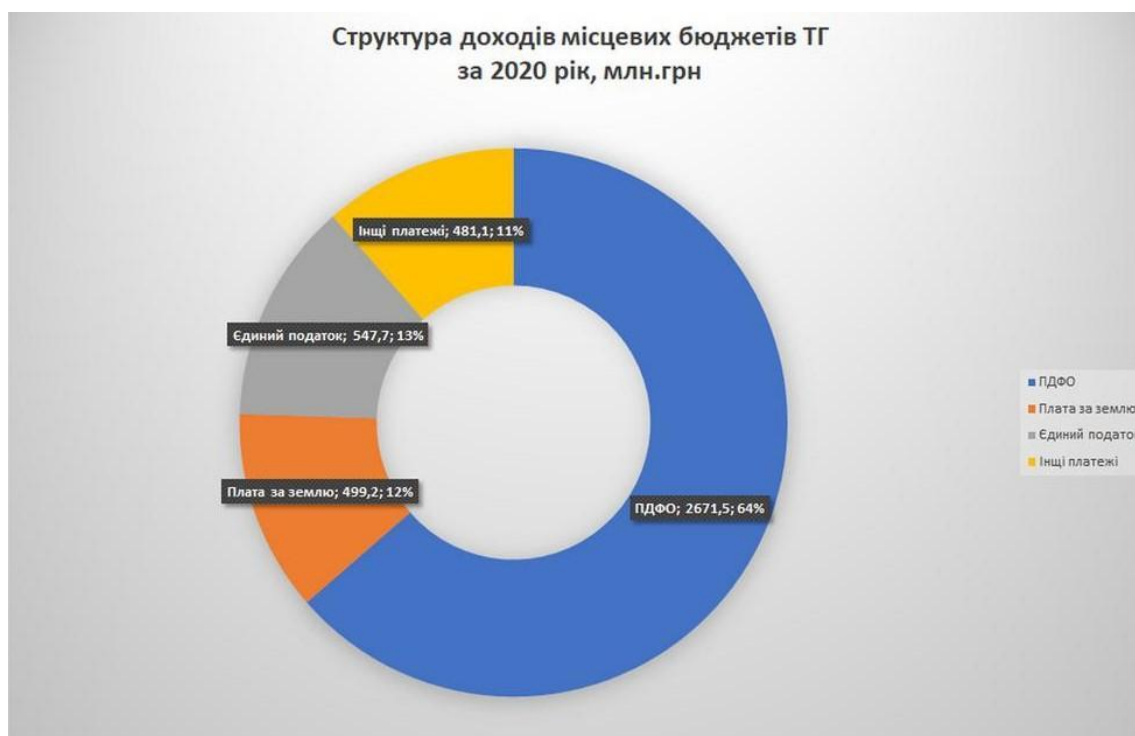
цього, система є дуже малою, оскільки забезпечує лише 1,1% загальних доходів ОМС (5,7 мільярдів гривень у 2017 році) [13].

Система практично нічого не коштує уряду – 1,6 мільярдів гривень у 2017 році. Попри це, видається, що поставлено за мету зробити систему самозбалансованою (зовсім виключити внесок уряду). Це не є необхідним, і в чинній структурі буде ще більше обтяжувати міста обласного значення і ТГ. Але ще важливішим є те, що такі ідеї вказують на недооцінку потреби у вирівнюванні по мірі об'єднання все більшої кількості (бідних) громад.

Вирівнювання для районів має проводитися відповідно до їх власного середнього показника надходжень ПДФО на душу населення (без міст обласного значення і ТГ – приблизно 1500 гривень на одного мешканця).

Це відобразатиме той факт, що райони виконують лише деякі з базових муніципальних функцій міст обласного значення і ТГ. Уряд має прямо покривати ці (зменшені) витрати на вирівнювання.

Це також підвищить середній показник надходжень на душу населення міст обласного значення і ТГ.

місцевих бюджетів за 2020 рік

Р

ису

нок

3.1

–

Стр

укт

ура

дох

оді

в

Які кроки видаються логічними для подальшого розвитку фінансової децентралізації:

- Збільшити фінансові стимули та підтримку новостворених ТГ.
- Надати містам обласного значення і ТГ більші повноваження щодо справляння податків і зборів, зокрема земельного податку та податку на нерухомість.
- Повернутися до ідеї того, аби області та райони були представниками територій національного уряду.
- Передати областям і районам важкі рішення стосовно раціоналізації мереж закладів охорони здоров'я як агентам національного уряду.
- Укрупнити райони та обмежити їхні функції відповідальністю за заклади вторинної медицини координацією діяльності державних інспекцій.
- Обчислювати пороги вирівнювання для міст обласного значення і ТГ разом, але без районів.
- Передбачити, що національний уряд самостійно покриватиме витрати на вирівнювання рівні районів.
- Збільшити рівень фінансування системи вирівнювання або за рахунок включення до системи Києва, та/або за рахунок збільшення внеску Уряду.

У 2015 і 2016 роках доходи областей різко скоротилися, тоді як доходи районів і громад у 2015 році знизилися, а потім відновилися чи зросли у 2016 році. Водночас, доходи міст обласного значення у 2015 році зазнали найменшого скорочення, після чого різко зросли у 2016 році, разом з цим значні надходження були спрямовані новим ТГ. Це вказує на чіткий рух до «муніципалізації» системи за рахунок районів і областей.

Та у 2017 році цей рух почав втрачати оберти. Збільшення частки загальних доходів держави необов'язково означає, що громади отримуватимуть більше коштів. Доходи ТГ демонструють стагнацію у розрахунках на 1 мешканця: ріст з 5780 гривень до 5920 гривень, тобто всього на 2,3 %. Збільшення у 2017 році відбулось через те, що зросла мінімальна

заробітня плата, разом з чим збільшилися і спільні податки (90 мільярдів гривень) [13]. Та фактично все інше зумовлено тільки зростанням трансфертів та субвенцій, зокрема:

- Трансферти на соціальні виплати (19,4 млрд. грн. або 23% росту)
- Нова дотація на утримання закладів (14,7 млрд. грн. 17% росту)
- Нова субвенція на дороги (від митних надходжень, 9,7 млрд. грн. 11% росту)
- Субвенції на охорону здоров'я (6.5 млрд. грн. 8% росту)

Рисунок 3.2 – Надходження власних доходів громад на 1 мешканця у 2020

Більшість з цих нових субвенцій і дотацій спрямовувалися областям та районам. Неясно, скільки витрачається на освіту, а скільки на охорону здоров'я. Нова формула покриває лише педагогічні витрати шкільної освіти, а утримання закладів є “власною функцією” органів місцевого самоврядування (заохочення укрупнення мережі).

Теоретично не повинно бути потреби в дотації на утримання закладів. Проте якщо дотація буде постійно, то це може підірвати зусилля у внесенні ясності у повноваженнях та відповідальності за сферу освіти.

- Райони і міста обласного значення одержуватимуть і витратять більше коштів на 1 жителя, ніж інші рівні урядування.

- Але 47% доходів районів складають трансферти на соціальний захист, стосовно яких вони мають малу або жодної дискреції.

- Структури доходів міст обласного значення і ТГ стають дедалі більш подібними. Таке зближення пришвидшиться з децентралізацією фінансування лікарень та медичних закладів у рамках реформи.

- Після об'єднання громад найважливішою реформою для органів місцевого самоврядування є запровадження системи охорони здоров'я на основі єдиного платника.

- Органи місцевого самоврядування залишаться власниками (та кредиторами «останньої надії») для багатьох закладів охорони здоров'я. Але вони більше не оплачуватимуть поточні витрати лікарень та медичних закладів. Замість цього ці витрати покриватимуться в рамках договорів, які заклади укладатимуть з урядом.

Наразі видатки на охорону здоров'я представляють:

- 38% видатків областей (найважливіша функція)
- 14% видатків районів (47% – соціальний захист, 32% – освіта)
- 18% видатків міст обласного значення [13]

Після об'єднання громад найбільш витратною функцією, що залишиться на районному рівні буде здійснення соціальних виплат. Хоча це повноваження можна легко передати ТГ. Тому стоїть питання: що мають робити райони та скільки районів насправді потрібно? Чи повинні вони зберегти відповідальність за лікарні та медичні заклади? Чи мають вони відповідати за координацію виконання завдань державних інспекцій на місцевому рівні?

Подібні питання можна поставити щодо областей, оскільки їх найважливіша повсякденна функція – охорона здоров'я – зменшиться радикально з запровадженням системи на основі єдиного платника.

Рисунок 3.3 – Видатки бюджетів громад Сумської області у розрахунку на 1 жителя

Витрати у місцевих бюджетах територіальних громад Сумщини, станом на 2020 рік, склали 6 мільярдів гривень. У той час як власні доходи – 4,2 мільярди гривень. Таким чином, 1,8 мільярди гривень профінансували з державного бюджету як субвенції і дотації [13].

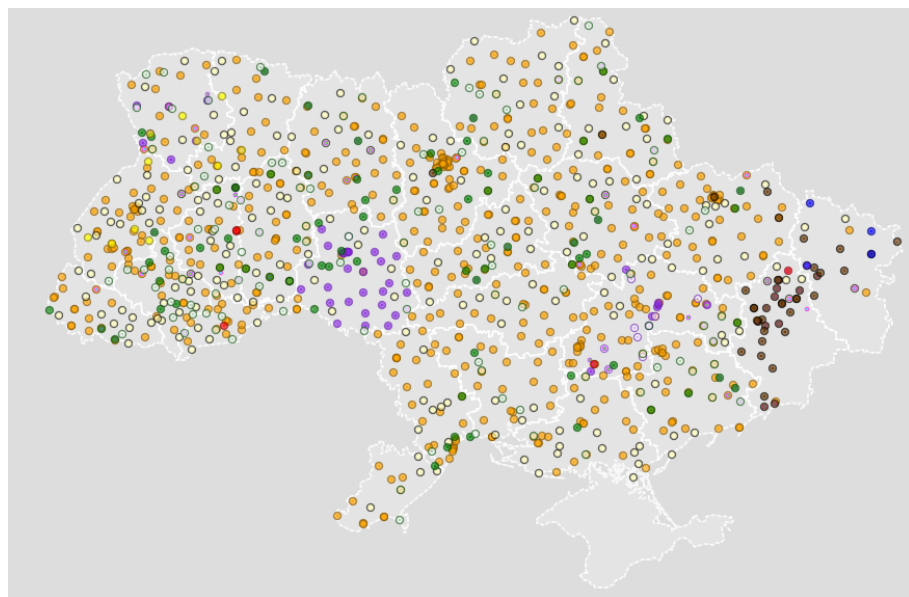
3.2. Оптимізація надання муніципальних послуг у громадах області

Важливим елементом реформи децентралізації є адміністративні та муніципальні послуги, які органи місцевого самоврядування отримали у вигляді додаткових повноважень. Для людей набагато зручніше отримувати ті чи інші послуги у своїх громадах, ніж їхати в районні центри.

Донедавна, жителі міст обласного значення та районного мли певні переваги в отриманні адміністративних послуг. Оскільки в таких містах, законодавчо закріплено створення ЦНАПу. Натомість були деякі громади, що добровільно створювали ЦНАПи, аби надавати якісні та доступні населенню послуги.

Проте після прийняття нового адміністративно-територіального устрою дещо змінилося. Велика кількість питань та надання адміністративних послуг відтепер вирішуватиметься на рівні громад. Хоча раніше люди мали їздити в район, аби отримати деякі види послуг.

У зв'язку з цими змінами, потреби у мережах ЦНАП при районних державних адміністраціях відпала. Водночас, дуже важливо, під час перехідного періоду не дозволити погіршити доступ до адміністративних послуг. Тому почали поступо розвивати мережу ЦНАПів при органах місцевого

самоврядування. Це було підкріплено відповідним законодавчим актом.

Рисунок 3.4 – Мережа ЦНАП по Україні

Сьогодні ЦНАП є установою, де громадянин може отримати велику кількість послуг в одному місці. Окрім адміністративних послуг громада забезпечує й інші види муніципальних послуг, серед яких:

- послуги у сфері охорони здоров'я;

- освітні послуги для населення;
- послуги в сфері житлово-комунального господарства;
- забезпечення правопорядку в громаді;
- послуги в сфері культури;
- забезпечення екологічної безпеки.

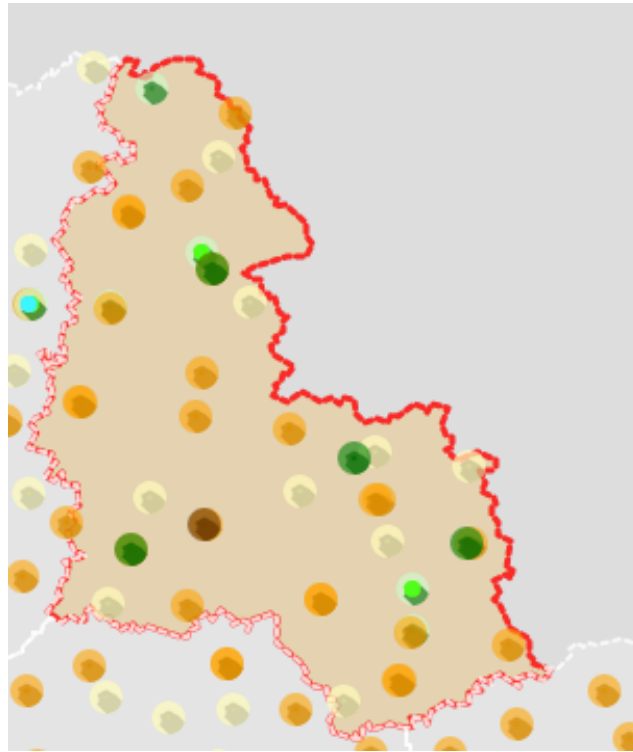

Рисунок 3.5 – Мережа ЦНАП в Сумській області

У сфері охорони здоров'я на баланс громад передалося й майно первинної ланки медицини. Одночасно розробили і запровадили «Порядок формування спроможних мереж надання первинної медичної допомоги», тобто розбудову ФАПів. Також у 2018 році було створено окремого розпорядника Національну службу здоров'я України. Відтепер через цю інстанцію оплачуються послуги сімейних лікарів, що гарантуються пакетом медичної допомоги. З 01.04.2020 аналогічно почали фінансуватися послуги закладів вторинної ланки.

Що стосується освітніх послуг, одним з найбільш важливих управлінських повноважень, що набули громади – право і можливість формувати власну, ефективну систему надання освітніх послуг населенню.

Враховуючи соціальну значимість сектору освіти і найбільший обсяг видатків з структури усього бюджету, ця задача є першочерговою та дуже актуальною для громад. Наприклад, середнє значення витрат у місцевих бюджетах на освіту – 47%. У Сумській області найбільше витрачають на освіту в Кириківській територіальній громаді близько 68%, у Недригайлівській і Кролевецькій – 67%, натомість найменше у Сумській і Шалигинській – 38%.

Якщо говорити про сферу ЖКГ, то у ній виконками місцевих рад визначають у межах законодавства, рівень тарифів на комунальні і побутові послуги. Це не стосується тарифів на водопостачання і централізоване водовідведення, на послуги теплової енергії, гарячої води. ЖКГ забезпечує життєдіяльність передусім міст, але слід зауважити, що воно наявне і в сільських населених пунктах, тому сприяння його розвитку у селі теж вимагає уваги не меншої, ніж у містах.

Із початком децентралізації та створенням нових громад в Україні, почалася і реформа в правоохоронних органах. Коли створилася Національна поліція, усі міліціонери мали пройти переатестацію чи звільнитися. Кадрів у невеликих селах і містах не вистачало й до цього, а після 2015 року це питання стало ще більш актуальним. У той час громади стали брати певну частину правоохоронних повноважень на себе. Робили це в різних форматах: , безпекові центри або поліцейські станції, чи разом з поліцією місцеві створювали громадські формування із охорони правопорядку. Також в громадах стали запроваджувати інститут «шерифів», муніципальну варту або об'єднувати громадських помічників.

3.3. Подальші перспективи впровадження реформи

Сьогодні реформа стоїть на етапі завершення, проте попереду очікуються законодавчі доопрацювання з різних питань. Одна зі змін, які зараз відбуваються стосуються утворення і реорганізації районних державних

адміністрацій та правонаступництва їх майна повноважень. Раніше їхньою сферою повноважень були:

- спеціальна загальна середня освіта
- підтримування закладів охорони здоров'я вторинного рівня
- соціальний захист населення
- планування території тощо.

Тому наразі необхідно вносити зміни до галузевих законів, що регулюють повноваження громад у сфері медицини, освіти, соціального захисту, спорту, культури, будівництва, ЖКГ тощо.

Сьогодні близько 800 галузевих законів регулюють повноваження органів місцевого самоврядування в різних сферах господарювання. Більш того, ще більше 200 повноважень передбачені у законах про місцеве самоврядування та про місцеві державні адміністрації. На жаль, часто трапляються кейси, коли усі ці повноваження між собою не співвідносяться. Тому наразі виникають гучні

правові колізії.

Рисунок 3.6 – Календарний план законопроектних робіт

В Україні різні рівні влади іноді здійснюють однакові повноваження. По-особливому актуально ця проблема постала після формувань територіальних громад, які взяли на себе певну частину повноважень від районів. А повноваження районних та обласних рад у законодавстві практично ідентичні. Також важливим питанням є те, що українське законодавство не адаптоване до

«Європейської хартії місцевого самоврядування», яка давно ратифікована Україною.

Також на часі передача майна на громади, після того як 6 грудня набув чинності відповідний закон, який регулює це питання. Він дає можливість працювати врегульовувати ряд питань, що стосуються правонаступництва державного та комунального майна, прав та зобов'язань, бюджетних ресурсів. Відповідно взимку 2021 року почалися процеси передачі майна з районів у комунальну власність територіальних громад. В цілому в Україні близько 79% об'єктів у громадах готові перевести на їх баланс і відповідно прийняли такі рішення. Мова йде про 20 352 об'єкти з 25 274, таких, які потребують подальшої передачі до територіальних громад. Такими є заклади культури, освіти, охорони здоров'я та інші. Отримавши на свій баланс дані об'єкти, територіальні громади зможуть керувати та утримувати їх зі свого бюджету.

Лідерами у передачі майна є Житомирська область, де віддано 100% об'єктів. Досить високі показники має і Сумська область — 98%, разом з тим у Івано-Франківській — 99%, Волинській, Дніпропетровській та Чернівецькій по 97%. Інші області мають менші результати.

ВИСНОВКИ

В Україні до реформи децентралізації існувала система адміністративно-територіального устрою, яка фактично віджила себе, була неефективною та дотаційною. Надмірна подробленість громад та велика кількість районів не дозволяли адмініструвати систему, аби забезпечувати якісну життєдіяльність у всіх сферах необхідних для життя населення. Даний факт підтверджують цифри: населених пунктів з менше 3 000 жителів в Україні налічували 92%, серед яких 50% населених пунктів існували з менше, ніж 1000 жителів, а 11% громад навіть менше 500 людей [1]. Водночас понад 50% сільських територій були дотаційними на 70%, а 483 громади на 90% утримувались за рахунок державних коштів.

Такі виклики та проблемами органічно стали одними з передумов проведення реформи децентралізації. Впровадження реформи планував Кабінет Міністрів з 2014 по 2020 роки за Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. А взагалі децентралізація мала на меті створити спроможне місцеве самоврядування. Це необхідно для того, аби якомога більше наблизити наш адміністративно-територіальний устрій до європейського, інтегрувати Україну до ЄС. Щоб реалізувати дану мету спочатку громадам надали можливість добровільного об'єднання, внаслідок чого, наприклад у Сумській області утворилося з 2015 по 2019 рік 37 громад. Коли реформа почала «прогальмовувати» і процес об'єднання фактично припинився в регіонах, Уряд разом з областями почав формувати Перспективні плани, які визначають склад потенційних громад. Тепер 100% території України стали громадами. Уряд затвердив 1450 територіальних громад за новим адміністративно-територіальним устроєм. Це у вісім разів менше, порівнюючи з кількістю громад у 2015 році – їх було понад 11 000.

Після завершення формування базового рівня, необхідно було реформувати субрегіональний або районний рівень. Це треба було зробити, оскільки серед районів була велика диспропорція: наприклад, у дев'яти

районах, проживало близько 100 тисяч людей, водночас у шести районах населення склало до десяти тисяч людей. Проблема була у тому, що функціонал районів був однаковий, а обсяг роботи дуже різнився змусив реформувати цей рівень адміністративно-територіального устрою. Таким чином, в Україні стало 136 районів, замість 490.

У процесі реформи органи місцевого самоврядування отримали велику кількість повноважень в різних сферах. Це водночас стало можливістю оптимізувати муніципальні послуги, які надає громада населення, хоча це є і викликом у фінансуванні усіх потреб. Бо не завжди держава разом з делегуванням повноважень громадам передбачила на це кошти.

Сьогодні реформа вирішила ряд проблем й наразі громади можуть надавати адміністративні послуги на місцях, оптимізувати та керувати послугами у сфері охорони здоров'я, розбудовувати ефективну мережу освітніх закладів, забезпечувати послуги населенню в сфері житлово-комунального господарства, контролювати забезпечення правопорядку в громаді, надавати послуги в сфері культури та забезпечувати рівень екологічної безпеки.

Разом з тим фінансова децентралізація вирішила ряд проблем, як наслідок цього, місцеві бюджети збільшились з 68,6 мільярдів гривень в 2014 році до 275 мільярдів гривень в 2019. Оскільки у 2020 закінчили формувати новий адміністративно-територіальний устрій, то вже у 2021 маємо прями міжбюджетні відносини у державному бюджеті з 1438 громадами.

Зміни стають помітні населенню, проте це тільки збільшує очікування від реформи: від неї найбільше чекають зростання добробуту – 51% опитаних у 2019 році та покращення якості надання послуг – 64% людей. Водночас результатами реформи більшість людей задоволена. Якщо говорити про оцінку змін у громадах та очікування від реформи, то у 2015 всього 19% людей помічали певні позитивні зміни у своїй громаді, то у 2016 році кількість таких людей збільшилась майже в 2.5 рази і становила 46%. Уже на кінець 2020 року – 59% населення України або вже відчують покращення, або очікують на позитивні зміни.

Реформа на перший погляд здається завершеною, проте серед перспектив, які стоять перед нею – є доопрацювання законодавчих актів, набуття більшої чіткості у розмежуваннях повноважень без їх дублювання та поступове укрупнення громад та районів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Децентралізація. Експерти проаналізували бюджети 806 ОТГ: веб-сайт. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11434> (дата звернення: 12.06.2021)
2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.06.2021).
3. Про добровільне об'єднання територіальних громад. Закон України Редакція від 14.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 15.06.2021).
4. Про місцеві вибори. Закон України Закон від 14.07.2015 № 595-VIII (Редакція станом на 19.04.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text> (дата звернення: 12.06.2021).
5. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України. Закон України поточна редакція — Прийняття від 17.09.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-20#Text> (дата звернення: 11.06.2021).
6. Про затвердження плану заходів з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019—2021 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-realizaciyi-novogo-etapu-reformuvannya-miscevogo-samovryaduvannya-ta-teritorialnoyi-organizaciyi-vladi-v-ukrayini-na-20192021-roki> (дата звернення: 11.06.2021).
7. Про внесення змін до деяких законів України щодо впорядкування окремих питань організації та діяльності органів місцевого самоврядування і районних державних адміністрацій. Закон України поточна редакція — Прийняття від 17.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009->

20#Text (дата звернення: 11.06.2021).

8. Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Сумської області. Розпорядження Кабінету Міністрів від 12 червня 2020 р. № 723-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-viznachennya-administrativnih-centriv-ta-zatverdzhennya-teritorij-teritorialnih-gromad-sumskoyi-oblasti-723-120620> (дата звернення: 11.06.2021).

9. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад Постанова Кабінету Міністрів від 8 квітня 2015 р. № 214. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.06.2021).

10. Перспективний План формування територій громад Сумської області Кабінет Міністрів України Розпорядження від 20 травня 2020 р. № 598-р. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/598-2020-%D1%80#Text> 1. (дата звернення: 11.06.2021).

11. Реформа децентралізації: веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizatsiyi> (дата звернення: 11.06.2021).

12. Реформування адміністративно-територіального устрою субрегіонального рівня (районів): веб-сайт. URL: <https://decentralization.gov.ua/new-rayons> (дата звернення: 08.06.2021)

13. Обізнаність і довіра людей до децентралізації зростають: веб-сайт. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/8359?page=3> (дата звернення: 08.06.2021)

14. Державна служба статистики: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 08.06.2021)

15. Аналітична записка щодо аналізу процесу децентралізації в Україні та Польщі: веб-сайт. URL: <http://dialog.lviv.ua/wp-content/uploads/2017/10/Porivnyalniy-analiz-protsesu-detsentralizatsiyi-Ukrayini-ta-Polshhi.pdf>

16. Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування: навчальний посібник для посадовців місцевих та регіональних органів влади та фахівців з розвитку місцевого самоврядування. – 3 вид. – К.: ПРООН, 2007. – 269 с.
17. Моніторинг запровадження децентралізації в Україні - 2014-2019 роки: веб-сайт. URL:<https://agropolit.com/spetsproekty/510-monitoring-zaprovadjennya-detsentralizatsiyi-v-ukrayini--2014-2018-roki>.
18. Про засади державної регіональної політики: Закон України № 156-VIII від 05.02.2015 р.: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19>
19. «Децентралізація схожа з полюванням на чорта». Інтерв'ю з Григорієм Стариковим: веб-сайт. URL:<https://cukr.city/city/2021/decentralization-starykov/>
20. Григорій Стариков. Сумська область “з новими традиціями і великими амбіціями”: веб-сайт. URL:<http://spec-kor.com.ua/blogs/2191-sumska-oblast-z-novymy-tradytsiiamy-i-velykymy-ambitsiiamy.html>
21. Артюшенко В. Про децентралізацію, успіхи, ризики і роль парламенту. // Zn.ua. – 2017: веб-сайт. URL: <https://dt.ua/internal/pro-decentralizaciyu-uspihi-riziki-i-rol-parlamentu-.html>
22. Батанов О. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. – 2008. : веб-сайт. URL:http://www.cvkh.gov.ua/visnyk/pdf/2008_2/visnik_st_13.pdf
23. Ганущак Ю. Реформа територіальної організації влади / [Ю. Ганущак – К.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні - DESPRO». – К.: ТОВ «Софія-А». – 2013. – 160 с
24. Дем'яненко Л. Добровільне об'єднання територіальних громад – позитивні зміни у сфері децентралізації влади: веб-сайт. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=968:rozvit-okteritorialnikh-gromad&catid=8&Itemid=350.

25. Єрмолаєв А., Лупацій В., Потапенко В., Клименко І., Романова В., Ємець В., Таран С. Децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування в Україні. // Нова Україна інститут стратегічних досліджень. – 2015.:веб-сайт.URL:

<http://newukraineinstitute.org/media/news/528/file/DDecentral-15-1.pdf>

26. Матвієнко А. Місцеве самоврядування як ключовий суб'єкт децентралізації влади : веб-сайт. URL: <http://www.viche.info>.

27. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житловокомунального господарства України: веб-сайт. URL: http://www.minregion.gov.ua/attachments/contentattachments/3539/Methodychka_a4_normal.pdf

28. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житловокомунального господарства України. : веб-сайт. URL: http://www.minregion.gov.ua/attachments/contentattachments/3538/Porivnyalna_tablutsya.pdf

29. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житловокомунального господарства України: веб-сайт. URL: <http://decentralization.gov.ua/news/2101>

30. Сас О. Децентралізація влади: Що таке децентралізація і навіщо вона всім нам? – простими словами про реформу. – 2016. : веб-сайт. URL: <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/1862>

31. 31. Три роки децентралізації – три роки дій і якісних перетворень (+інфографіка). – 2017. : веб-сайт. URL:

<http://decentralization.gov.ua/news/4913>

33. Шимків Д. Мета децентралізації – наблизити владу до народу. – 2015. : веб-сайт. URL: <http://decentralization.gov.ua/news/373>

34. . Офіційний сайт Всеукраїнської Асоціації органів місцевого самоврядування «Асоціація міст України». : веб-сайт. URL: <http://www.auc.org.ua/>.

35. Офіційний сайт Інституту громадянського суспільства : веб-сайт.

URL: <http://www.csi.org.ua/>

36. Ставнійчук М. Реформа, з якою Україна запізнюється на 20 років. – Дзеркало тижня. – 2012. – № 44.

37. Додаток до протоколу Європейська хартія місцевого самоврядування від 16.11.2009: веб-сайт. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036.

38. Бюджетний кодекс України: кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (в редакції від 13.02.2016 р.) веб-сайт. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

39. Податковий кодекс України : кодекс України від 02.12.2010р. № 2755-VI (в редакції 01.02.2016 р.): веб-сайт. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

40. Усе для об'єднаних територіальних громад: Найбільш часто вживані запитання і відповіді: веб-сайт. URL: [http://despro.org.ua/upload/medialibrary/OTG_Frequently%20asked%20questions%20\(1\).pdf](http://despro.org.ua/upload/medialibrary/OTG_Frequently%20asked%20questions%20(1).pdf).

41. Майбутнє децентралізації: що нас чекає до 2020 року. : веб-сайт. URL: https://biz.censor.net.ua/resonance/3081762/mayibutn_detsentralzats_scho_na_s_cheka_do_2020_roku